

De Nederlandse Hervormde kerk te Poortvliet

De vroegste vermelding van Poortvliet dateert van 1200 toen de deken en het kapittel van Oud-Munster te Utrecht hun goederen te "Portvliet" in erfpacht gaven aan Hugo van Voorne. De plaats van de eerste kerk of kapel wordt wel in verband gebracht met de buurtschap het Oude Kerkhof, dat op een steenworp afstand ligt van Poortvliet in de richting van het stadje Tholen. Hiervan is verder niets bekend.

De huidige Nederlandse Hervormde kerk in Poortvliet is een rijzige gotische kruiskerk waarvan het koor, dat zoals gebruikelijk op het oosten was gericht, is afgebroken. De 33,5 m hoge forse toren met een achtkante bovenbouw op een vierkante onderbouw is het oudste deel van het gebouw dat rond 1350 is opgetrokken. Wat vorm betreft wijkt deze nogal af van het merendeel van de bakstenen torens uit dezelfde periode. De beneden ruimte is overwelfd met een ribloos kruisgewelf.

Tegen de toren is de rijzige gotische kerk gebouwd, die uit het midden van de 15e eeuw dateert. Ongetwijfeld heeft op deze plaats al eerder een kerkgebouw gestaan. Het basilikale schip van het huidige gebouw heeft lagere dwarspanden. In de hoek van het schip en het noorder transept staat een kapel uit het eind van de 15e eeuw, die vroeger op de zijbeuk was geopend.

Mogelijk is de voor de kerk benodigde baksteen in een veldoven in het Poortvlietse Malland gebakken. Hier ligt namelijk grond die vanouds bekend is als de Noord- en de Zuid-Tegelarie.

De kerk was gewijd aan Sint Pancratius wiens feestdag op 12 mei werd gevierd. Hij was een van de drie of vier IJsheiligen.

In het midden van de 16e eeuw deed de kerkhervorming zich ook in deze streken steeds sterker gelden. Het gerecht van Poortvliet was hiermee niet gelukkig en verbande in verband met hun hervormde sympathieën in 1557 Robrecht van Muysbeke en Hans de Hoemaker uit Brussel voor 3 jaar op straffe van geseling en brandmerking. Een zwaarder vonnis trof dat jaar ook Floris Geerts. Hij werd levenslang verbannen. In 1562 valt er zelfs een doodvonnis. Mattheus Jans werd toen veroordeeld tot de brandstapel. Volgens het vonnis zou de veroordeelde aan een staak op een schavot worden gewurgd waarna het dode lichaam zou worden verbrand.

Enige jaren later vond in Poortvliet een beeldenstorm plaats. In verband hiermee werd Jan Marinuszn ervan beschuldigd op 20 februari 1567 's nachts beelden aan de zuidzijde van de

kerk op het kerkhof te hebben neergehaald. De man herinnerde zich echter niets omdat hij toen dronken was. Hij werd wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken. Uit de rechterlijke archieven blijkt ook dat in 1566 een predikant de nieuwe leer voor de kerkdeur heeft gepreekt. Het jaar daarop verzocht de baljuw Erasmus de Wever, de eerste predikant van Sint-Maartensdijk, te stoppen met preken in Poortvliet. Deze wilde aan dit verzoek niet voldoen doch beloofde de zaak zo in te richten dat er geen moeilijkheden zouden ontstaan.

Kort daarna kwam de hertog van Alva naar de Nederlanden en kreeg Tholen een Spaans garnizoen. In de zeventiger jaren laaide de strijd op en vinden ook op en rond het eiland Tholen gevechten plaats. Als gevolg hiervan werd het dorp Oud-Vossemeer plat gebrand (1576) evenals enige molens en de kerken van Westkerke, Schakerloo (1578) en Poortvliet.

In 1577 koos de stad Tholen voor de prins van Oranje. Het jaar daarop vond de Reformatie op het eiland Tholen plaats. Alle katholieke geestelijken verlieten toen het eiland Tholen.

De eerste hervormde predikant in Poortvliet was Albertus Kempe die omstreeks 1578 in dienst trad. In 1583 komt de uit West-Vlaanderen afkomstige Thomas Rageboom naar Poortvliet. Hij zal bij zijn komst de verwoeste kerk hebben aangetroffen. Deze predikant zal zijn gemeente tot zijn dood in 1624 dienen.

In 1585 maakten de timmerlieden Jan en Pier Janszn het bestek voor de opbouw van de kerk en toren en reisden de predikant en enige magistraten naar Middelburg met een verzoek om steun voor de herbouwplannen. De Staten van Zeeland namen een deel van de kosten voor haar rekening op voorwaarde dat bij de herbouw niets mocht overblijven wat aan de Roomse eredienst herinnerde. Ook de Raad van State gaf financiële steun. De reden hiervan zou zijn

geweest, dat het Staatse leger de kerk in brand zou hebben gestoken. Het werk werd het jaar daarop aanbesteed. Hoe groot dit project is geweest, dat in 1587 voor een groot deel gereed was, is zonder bestek en een goed overzicht van de kosten moeilijk na te gaan. Wel is in rekeningen sprake van 15.200 stuks dubbele Hollandse steen voor de kerkmuur en later nog eens van 18.550 stuks steen. Verder werd een metselaar betaald voor 50 roeden (709 m²?) metselwerk.

Ook het uurwerk zal tijdens de brand verloren zijn gegaan. Een smid uit Bergen op Zoom leverde een nieuw uurwerk dat slechts een (uur)wijzer aandreef die afkomstig was van Zierikzee.

Een nieuwe kerkklok van ongeveer 1000 kg werd in Middelburg gekocht en per schip naar Strijenham gebracht. Vandaar bracht men de klok met een wagen naar de kerk. Tijdens dit laatste transport begaven een as en een rong (steun) van de wagen het.

De klok is in 1709 vervangen door een klok van ongeveer hetzelfde gewicht van Jillis van 't Gilde, die in 1914 op haar beurt plaats moest maken voor de huidige door B. Eysbouts in Asten gegoten klok, waarvan het randschrift luidt *Vivos voco mortuos plango* (Ik roep de levenden en beweene de doden).

Het kerkgebouw is in de loop der eeuwen regelmatig hersteld, zoals in 1778 door de metselaar en timmerman. Zij plaatsten boven het raam van de oostgevel hun initialen A.H. en E.W. en hun meesterteken. Ook in 1804 is het gebouw opgeknapt. De laatste restauratie van kerk en

toren vond plaats van 1971 - 1975. Een deel van de ruim 2 miljoen gulden, die deze restauratie kostte, is toen gebruikt voor het vernieuwen van de kolommen tussen het schip en de zijbeuken, die als gevolg van de brand in de 16e eeuw in slechte staat waren. Bij deze restauratie is de grote regenbak opgeruimd die Janneken Snellaerts in 1650 heeft laten maken om mensen in droge perioden van water te voorzien. Een gedenksteen bij de ingang aan de zuidzijde herinnert nog aan deze kerkebak. Hier ligt ook het fraaie door leilinden overkoepelde laantje. Aan het eind hiervan lag de Stenen Vate die werd gebruikt voor het drenken van het vee. Deze is in verband met de ingebruikname van de drinkwaterleiding op het eiland Tholen in 1923 gedempt. In de richting van de toren lag nog een tweede vate.

In het begin van de 19de eeuw werd niet alleen het begraven in kerken verboden doch ook binnen de bebouwde kom. Het kerkhof bij de kerk werd gesloten. In 1829 nam de gemeente de huidige begraafplaats aan de Hogeweg in gebruik.

Inwendig bevat de kerk enige oude grafzerken die bij de preekstoel van 1645 zijn neergelegd. Ook de koperen houders van het doopbekken en de zandloper aan de kansel, de kaarsenstandaard en de koperen kroon zijn van oude datum. De banken van de kerkeraad en kerkvoogdij zijn mogelijk 18e eeuws. De overige banken zijn na de restauratie geplaatst.

Een belangrijk historisch onderdeel van de kerk is het rijk van snijwerk voorziene orgel dat in 1806 werd geschonken door de Amsterdamse koopman Abraham Dumont en zijn echtgenote Cornelia Jacoba van Gaaswijk. Het orgel werd het jaar daarvoor aanbesteed bij Abraham Meere in Utrecht. Het heeft een hoge graad van oorspronkelijkheid, die bij oude orgels nog maar weinig voorkomt. Volgens de overlevering werd het orgel geschonken op voorwaarde dat de schenkers het recht hadden het terug te eisen wanneer het 6 weken achtereen niet zou worden bespeeld.

J.Z., 2003.

